

MUNI
ARTS

Paleografie

Pojem a definice

Věda, která se zabývá dějinami písma.

- *palaios* (řec.) = starý
- *grafein* (řec.) = psát

Průvodní okolnosti s vývojem písma: dějiny knih a knihoven; další typy písemností, vzdělání, organizace kanceláře atd.

Latinská paleografie – latinské písmo – od antiky do současnosti.

Členění paleografie

Podle písma:

- latinská
- řecká
- slovanská

Podle chronologického členění:

- středověká
- novověká

Další vymezení:

- paleografie nápisů
- paleografie úředních písemností (listin)
- paleografie knižních písem

Předmět paleografie

Písma rukopisná (písma tvořená bezprostředně lidskou rukou).

Písmo nápisové (spolupráce s epigrafikou).

Písma tisková (zejména v novověku) – vztah mezi psaným a tiskovým písmem.

Písmo psacích strojů.

Těsnopis, slepecké písmo, Morseovo písmo atd.

Cíle paleografie

Číst a správně přepisovat písma.

Časové a případně i místní zařazení písem všeho druhu:

- Poznání a evidence tvarů zkoumaného písma – klasifikace.
- Rozlišování písmařských rukou.

Vysvětlení příčin vzniku a vývoje jednotlivých kategorií, druhů, typů a variant písma.

Vztah paleografie k jiným disciplínám

Diplomatika – studium písma listin a úředních písemností.

Kodikologie – studium knižních písem.

Epigrafika – vyčlenění kvůli technickým předpokladům (tzv. epigrafické – kámen, kov, dřevo apod. - versus paleografické látky).

Papyrologie – psací látka (papyrus) – řecké, latinské a koptské texty (antika).

Grafologie – psychologie písma (výhrada, že je to pseudověda).

Písmoznaectví – soudní a kriminální grafologie.

Vývoj oboru

- Ecole des chartes (1821) – výchova archivářů a knihovníků.
- Léopold Delisle – 1874-1905 vedl Národní knihovnu v Paříži (centrum paleografických studií).
- Wilhelm Wattenbach (1819-1897) – pracoval v MGH – vydal Schriftwesen im Mittelalter.
- Ludwig Traube (1861-1907) – profesor v Mnichově – věnoval se knižnímu písmu.
- Paul Lehman (1884-1964) a Bernhard Bischoff (1906-1991) – nástupci Traubeho v Mnichově.
- Leo Santifaller (1890-1974) – rakouský historik, novověká paleografie.

Vývoj oboru

- Gustav Friedrich – jeho habilitace „Učebná kniha paleografie latinské“ (1898).
- Václav Vojtíšek (1883-1974) – „Písaři radních manuálů Nového města pražského v 16. století“ (1911).
- Bertold Bretholz (1862-1936) – „Lateinische Paläographie“ (1912).
- Alexander Húščava (1906-1969) – „Dejiny a vývoj nášho písma“ (1951).
- Pavel Spunar (1928) – „Česká bastarda“ (1952).
- Jiří Pražák (1926-2002) – klasifikace a terminologie písem.
- Jaroslav Kašpar (1929-2014) – novověká paleografie.

Psací látky

Voskové tabulky (destičky).

Papyrus – rostlina šáchor papyrový.

Pergamen – zvířecí kůže.

Papír.

Psací náčiní: stylus (rydlo), rákosové pero (*calamus*), ptačí brk, inkoust.

Papyrus

Pergamen

Terminologie – struktura písmen

- Tvar (forma) – jedno a totéž písmeno může mít různé, někdy velmi odlišné tvary.
- Modul – obecný údaj o velikosti písmen (vztah výšky a šířky).
- Duktus – označuje zpravidla způsob psaní jednotlivých písmen.
- Váha písma – zachycuje sílu jednotlivých tahů.

Obecná charakteristika písma

- **majuskula a minuskula** – rozlišení podle toho, zda lze vepsat do dvou, nebo do čtyř linek.
- kurzivnost písma (kurzíva, polokurzíva), užitkové písmo
- vzorové písmo (ideální model)
- elementární písmo (užíváno k výuce psaní)
- kreslené písmo

Popis písmen

Sabon Sabon

Unciála

Kapitála

Jednobříškové „a“

Dvoubříškové „a“

Dlouhé „s“

⋆ a b c d e e f s c h
i j k l m n o p q r
s t u v w x x y z
1 2 3 4 5 6 7 8 9 β & 7 7 6

H I L M N O
P Q V R S T X
Y Z · J K U W

Vývoj latinského písma

Antika

- Kapitála, Unciála
- Starší a mladší římská kurziva

Středověk

- Tzv. národní písma
- Karolínská minuskula
- Gotická písma
- Humanistické písmo

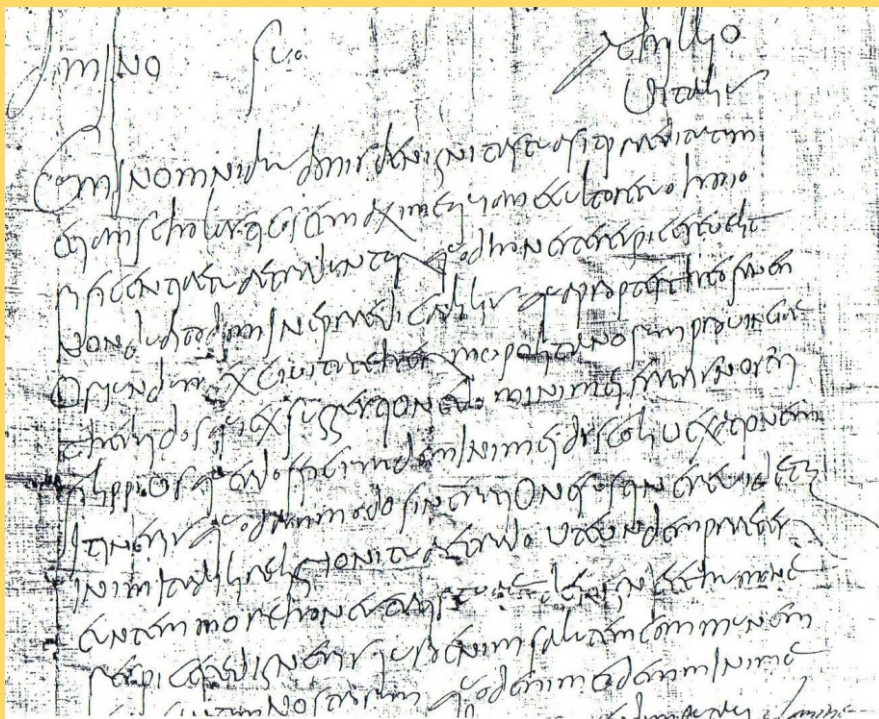
Novověk

- Novogotická písma

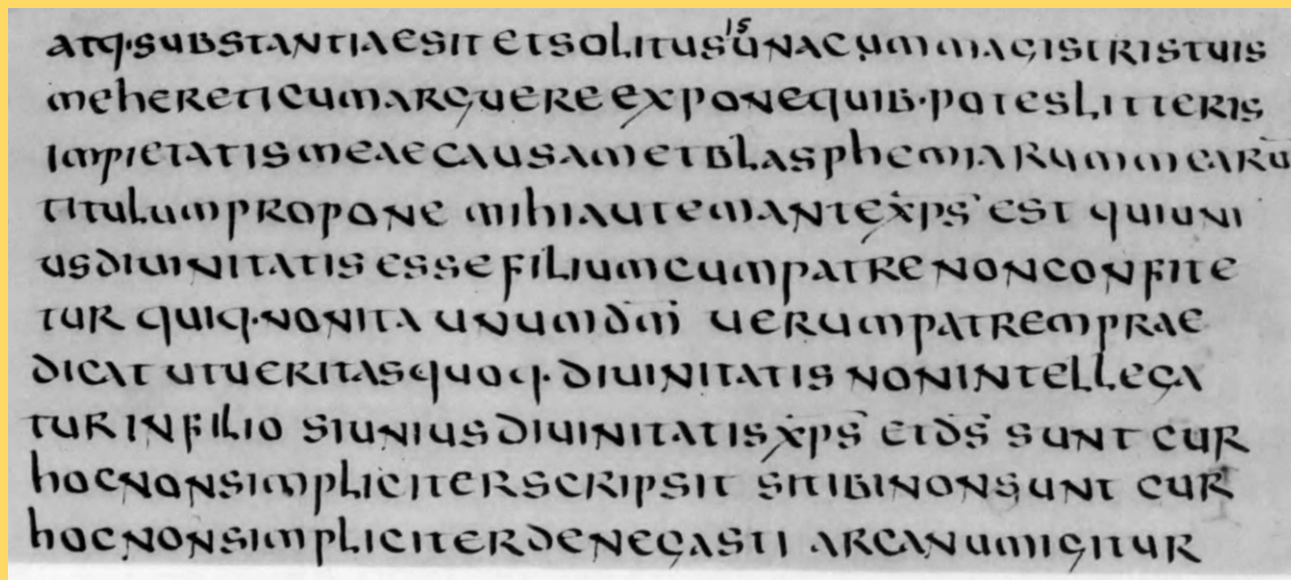
Antika

Kapitála – zejména písmo nápisové

Mladší římská kurziva – od 3. st.

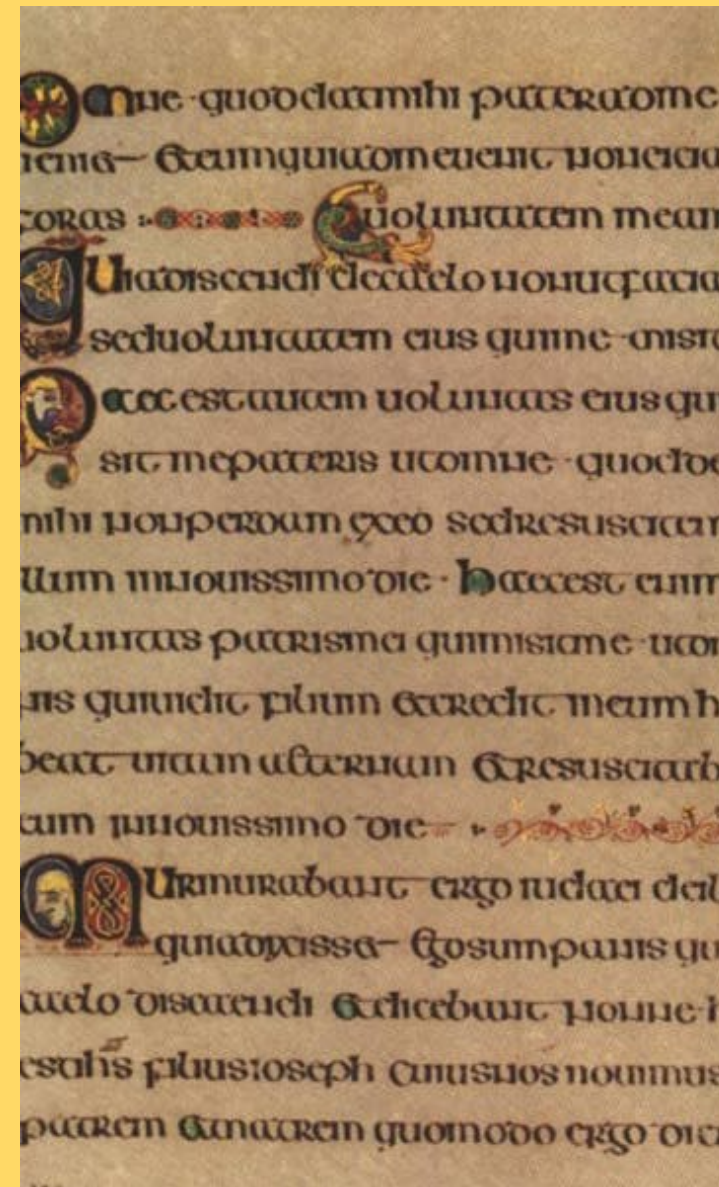
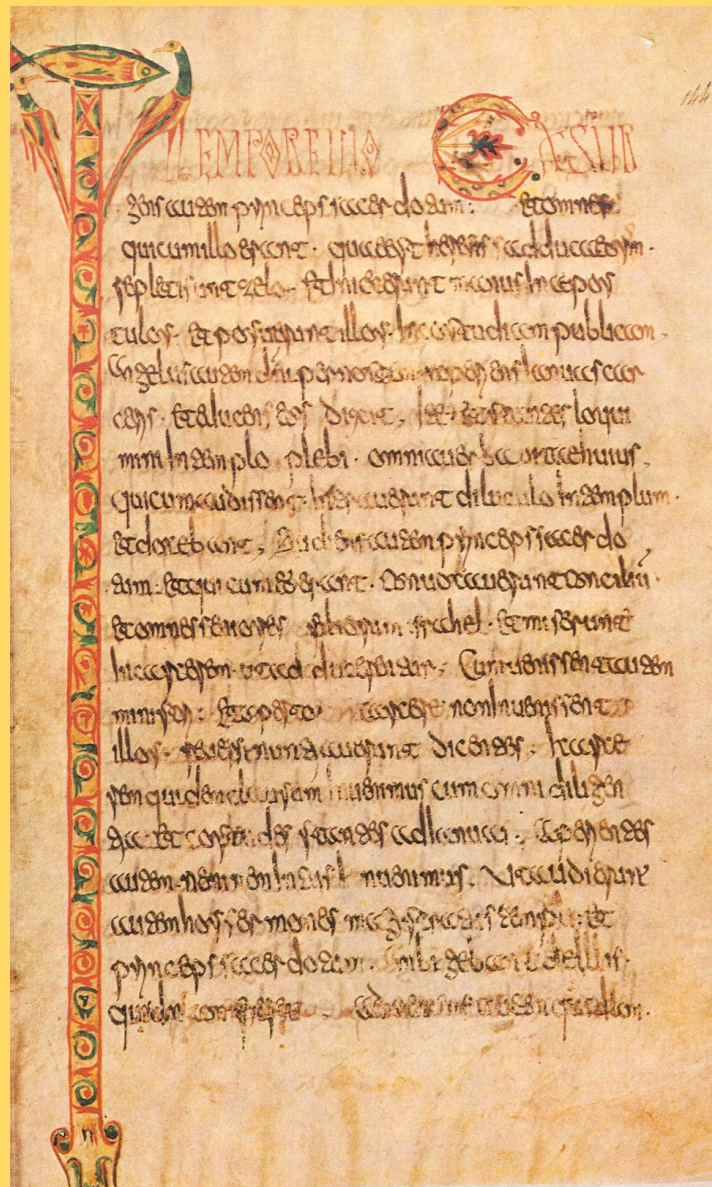

Unciála

Středověk

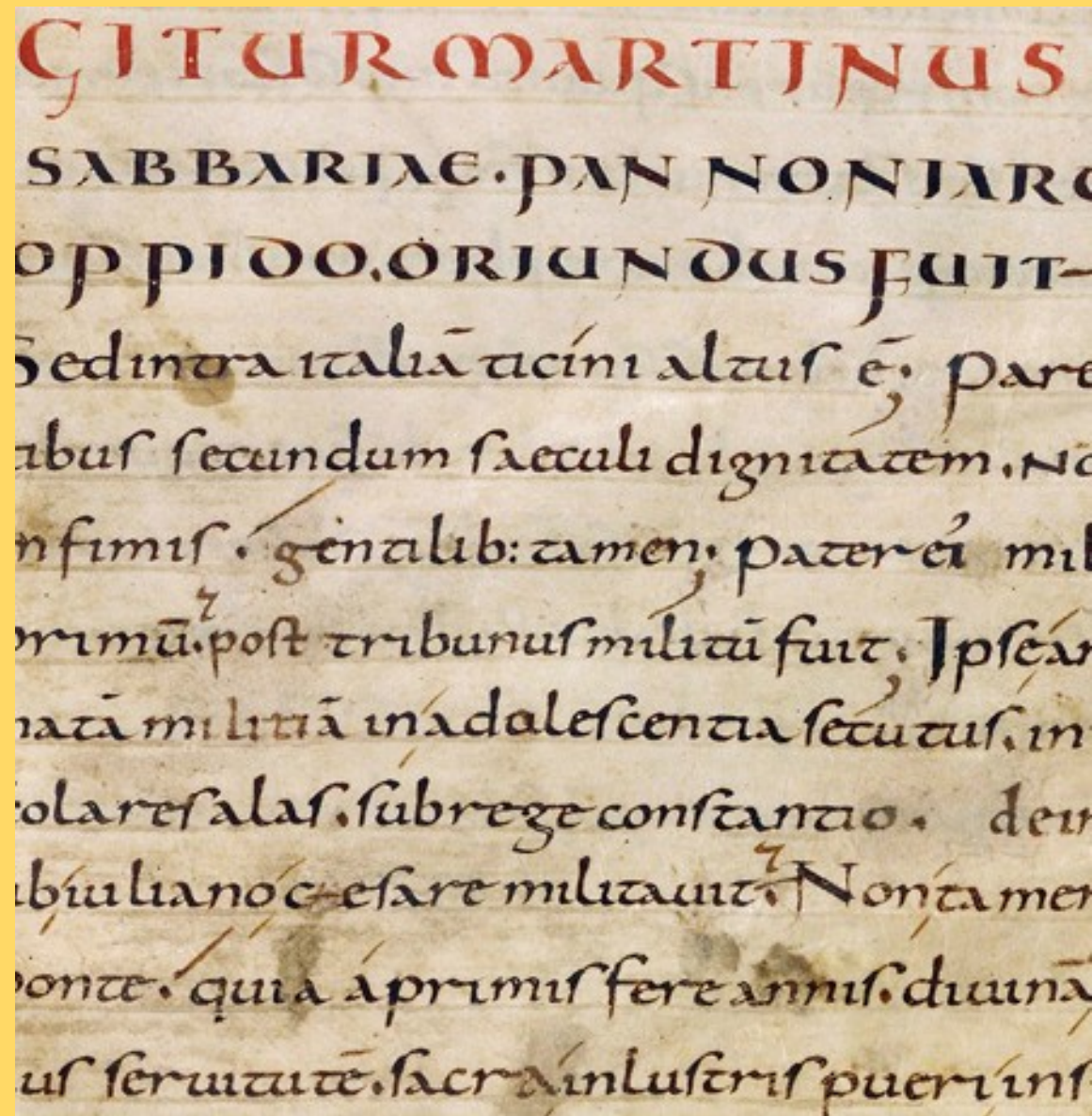
- Tzv. národní písma
 - Merovejské písmo
 - Langobardské písmo
 - Kuriála (papežská kurie a Řím)
 - Ostrovní písma (insulární)

Středověk

Karolínská minuskula – písmo vzpřímené a zaoblené, poměrně málo zkratek. Postupně nahrazuje tzv. národní písma.

- Diplomatická minuskula
- Knižní písmo

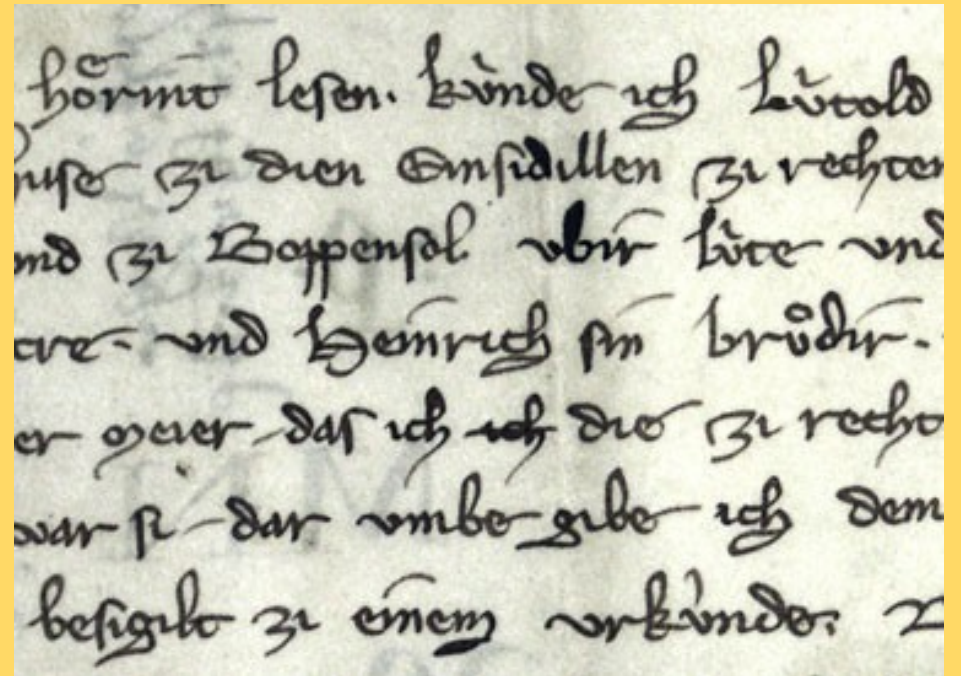
Středověk

- **Gotická písma (lomení dříků)**
 - textura – kaligrafická gotická minuskula, velmi pravidelná, až do novověku.
 - gotická minuskula – poněkud uvolněnější než textura.
 - gotická kurziva – pro rychlejší psaní.
 - křížená písma – mezi minuskulou a kurzivou – bastarda:
 - kaligrafická bastarda
 - zběžná bastarda

Bastarda

Gotická kurziva

Středověk

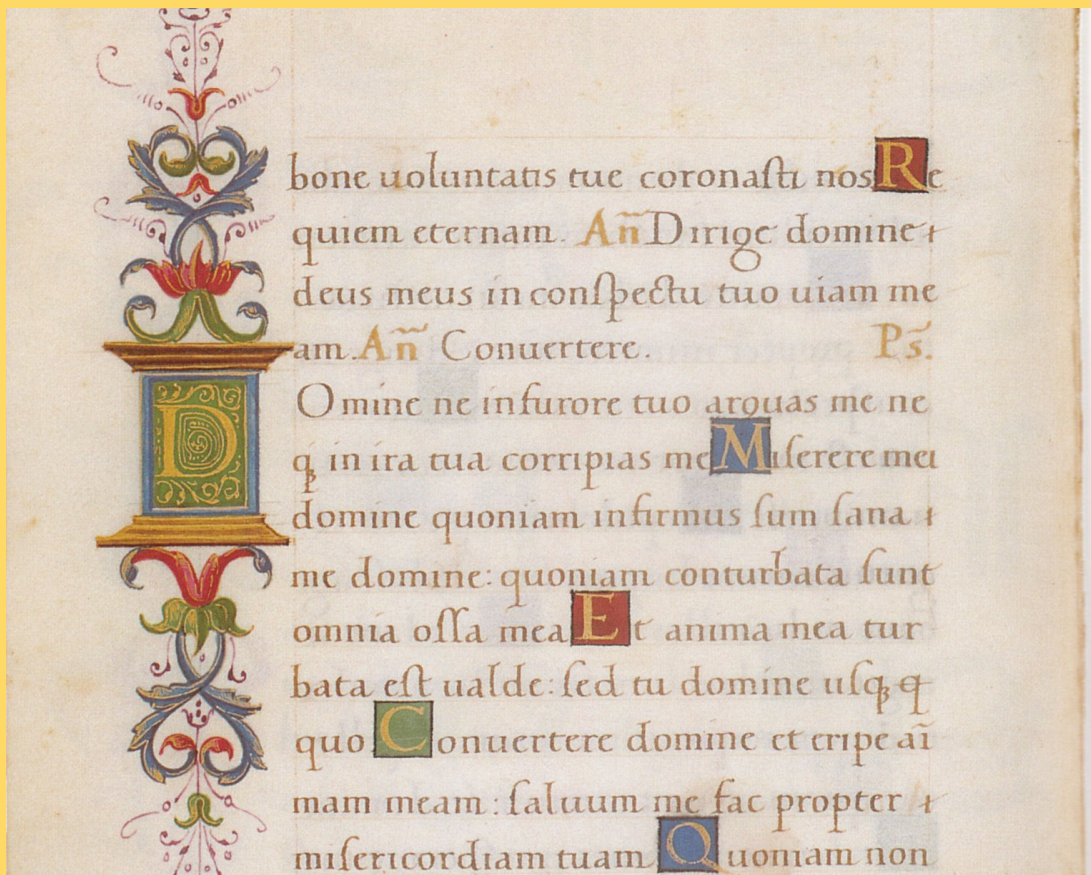

bone uoluntatis tue coronasti nos **R**e
quiem eternam. **An̄** Dirige domine
deus meus in conspectu tuo uiam me
am. **An̄** Conuertere. **Ps.**

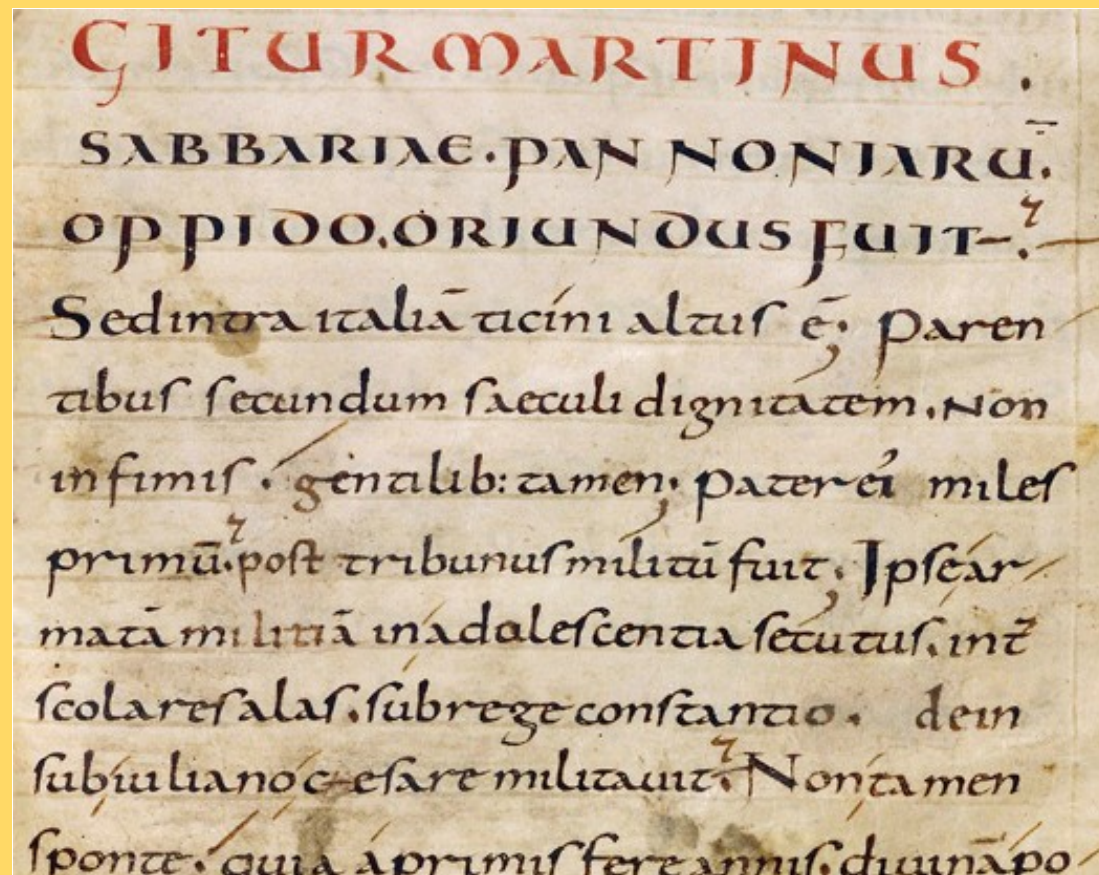
Domine ne in furore tuo arguas me ne
que in ira tua corripas me. **M**iserere mei
domine quoniam infirmus sum sana
me domine: quoniam conturbata sunt
omnia ossa mea. **E**t anima mea tur
bata est ualde: sed tu domine usque
quo. **C**onuertere domine et eripe ani
mam meam: saluum me fac propter
misericordiam tuam. **Q**uoniam non
est in morte qui memor sit tui in infer
no autem quis confitebitur tibi. **L**a
borauit in gemitu meo lauabo per sin
gulas noctes lectum meum lachry

Humanistické písmo – vědomé formování nového písma (od 14. století v Itálii). Napodobování karolinské minuskuly a antické kapitály.

Humanistické písmo

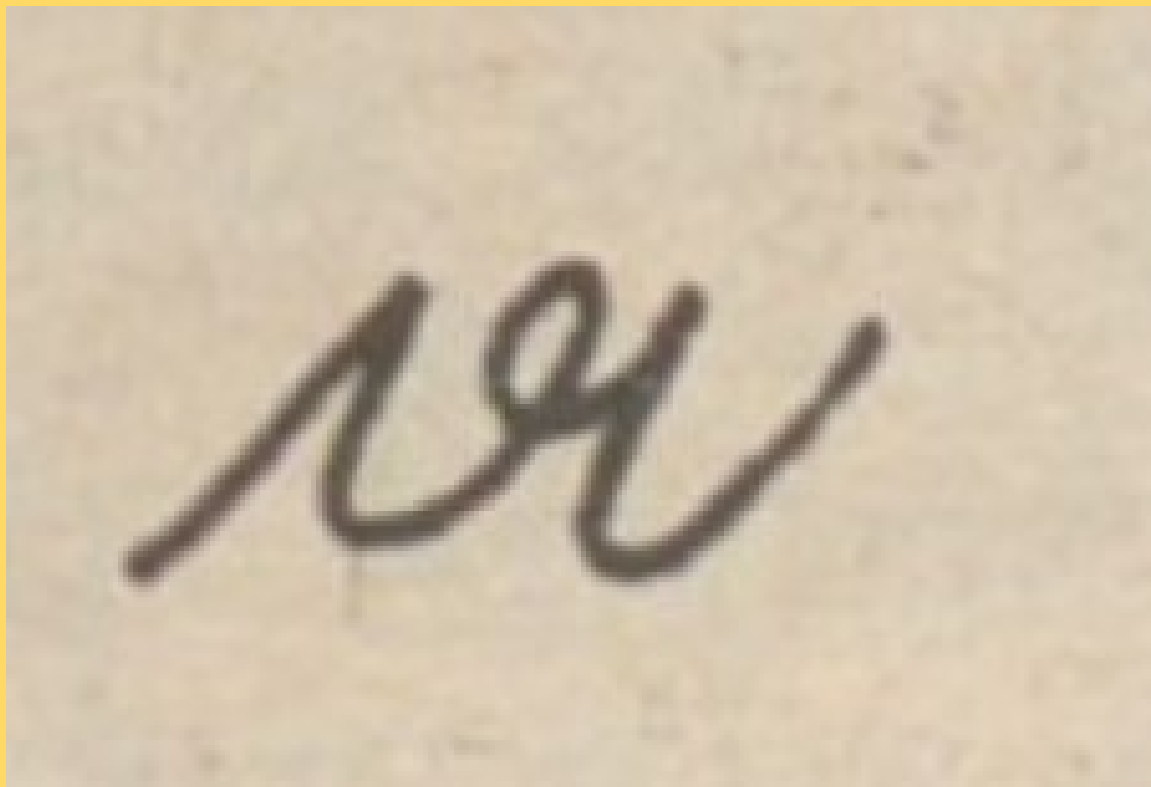
Karolinská minuskula

Novověk

- Novogotické písmo (pro texty v „národních“ jazycích):
 - „kreslené“ písmo (majuskula + minuskula)
 - psané písmo:
 - polokurzivní (majuskula + minuskula)
 - kurzivní (majuskula + minuskula)
- Humanistické písmo (pro latinské texty):
 - „kreslené“ písmo (majuskula + minuskula)
 - psané písmo:
 - polokurzivní (majuskula + minuskula)
 - kurzivní (majuskula + minuskula)

Novověk – Německo (od 16. st.)

Kreslené německé novogotické písmo (**fraktura, Frakturschrift**) – původ v kaligrafické bastardě 15. st.

Německé novogotické polokurzivní písmo (**Kanzleischrift, Kanzlei**) – 16. a 17. století, zejména úřední písemnosti, později ustupuje kurentu.

Německé novogotické kurzivní písmo (**Kurrentschrift, kurent**) – základní typ novogotického písma, ustáleno kaligrafy a učiteli písma, zdvojování dříků některých písmen, spojování malými háčky, rovné tahy, ostré hroty.

^a Dieser Zeit Irzagaisiat Pat. von sinai ser.
und Ambunay im Jureu. vund vor //
Leuperg. der Ensenortz bey Leoben. vund
pöegger banellterke Nas freystrain. 8 BT

^b In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, danon soll vund mayß nicht zu geworn,
vund halfft manchen der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen quaden Gumbtman, Landts.

^c bleibt bei der Raartzeit gott wücht
euch mit verlassen, ich hab wol
gedacht ey wend mit eudrenk

^d Q B L N O G F K M R X P W Z O
vordaus wir in der Dispolation zum veldet, als
warr, di wölle se außmittel bad. arge sein, wie
Jure auß sein vrbintens zu helfen vund se wider

^e J f C f i f h s i L M N O P
y f E Q R W Z f o r b e r s k t z

**Německá
novogotická
kurzíva XVI.
století
(Kurentschrift,
kurent)**

⁶ In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, darday soll und mag β nichts gewesen,
und halffturber der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen gnaden, Guibtmay, Landts.

Novověk – české země

Písmo novogotické a humanistické.

- 1500-1775: rozmanitost druhů a typů novogotických písem (tradice domácí – české novogotické písmo navazuje na bastardu; i cizí – německá novogotická písma).
- 1775-1848: vítězství německého novogotického písma v Čechách; reforma nižších škol v habsburské monarchii (1774). Ve 30. letech 19. st. humanistická kurzíva v českých textech.
- 1848-1941: novogotické písmo v Čechách jen v německých textech; reforma německého písma 1941.

Zapis laubij d' Martina šmida k'ramy ma ad
šmida. postnygafre.

Četja Euzijho Anbijogo p'riest'ego pad'sat'ego p'romy
vo Otrudu po fronz'echy jny sandu obz'ymim j'hamo lud
nosp'og'nom nym'essim y čudaučym je Martin šmid kaupit
šobit laubij d' šmida postnygafre za p'ny Ma ja
patnatyjt yf namissenky yroš rošse poditrujt k'ramy
laubja yst nepolajimyj za čim'čim'jem pod j'štom k'ramy
je d' šmida do mlina rošle laubij postnygafre j'ny j'ny
j'ramy yd'nt a rošle laubij Jana šmida j'bra j'štranydruje
- tu yst Martin šmid šimonovoj postnygafre kaupit
na a šogola zaplatil tak yaly yst to šimon p'p'čimim
šmal je yst mu zaplatjino. p'rotoz j'p'što j'šamj šimon
y rošma m'it k'et' laubje j'udnyho p'roca minapadu on
y ystho čudaučy ale Martin šmid čud' m'it m'og
a yst' p'rovo štan lufan j'mit yst se ystmu j'udka rošle
šude yst rošle yst' j'ny postnygafre šimonovoj y ystho
čudaučy. Tak d' Martin šmid ma j'ny platu plati
ystho m'it p'ny na S' Činy yst' na S' Gurula
47 j'ra yrošle m'it. y p'rotoz j'ny yst' yst
šloront' rošpat'nyšty p'ny p'ny j'ny yst' t'ny
j'ny šimon k'ny j'ny j'ny yst' yst' k'nyšle
p'nyšym yst' yst' j'nyšty, p'nyš šmida. Čy yst' laubje
na rošle šmida, p'nyš k'nyšty rošpat'nyš
j'nyš k'nyšty j'nyš j'nyš j'nyš j'nyš
j'nyš šimon postnygafre.

Česká novogotická
kurzíva zběžná z roku
1551

Zapis pole H'hoj Martina
šmida. k'ramy ma ad Činy k'ny

Četja a d'no j'nyšty šmida j'nyšty
čud' m'it m'og a yst' p'rovo štan lufan j'mit yst se ystmu j'udka rošle
šude yst rošle yst' j'ny postnygafre šimonovoj y ystho
čudaučy. Tak d' Martin šmid ma j'ny platu plati
ystho m'it p'ny na S' Činy yst' na S' Gurula
47 j'ra yrošle m'it. y p'rotoz j'ny yst' yst
šloront' rošpat'nyšty p'ny p'ny j'ny yst' t'ny
j'ny šimon k'ny j'ny j'ny yst' yst' k'nyšle
p'nyšym yst' yst' j'nyšty, p'nyš šmida. Čy yst' laubje
na rošle šmida, p'nyš k'nyšty rošpat'nyš
j'nyš k'nyšty j'nyš j'nyš j'nyš j'nyš
j'nyš šimon postnygafre.

České novogotické kreslené písmo, česká novogotická kaligrafická polokurzíva (1590); Listina Hertvika Žejdlice ze Šenfeldu z 24. února 1590

Zkratky

Ligatury – spojení sousedních písmen (= grafický celek).

Suspenze – ponechává se charakteristické počáteční písmeno (eventuálně zevnitř slova), vynechává se konec slova.

Anno Domini → A. D.
debet → deb.
et cetera → etc.

Kontrakce – vypouští se ze slova jedno nebo více písmen. Zvláštní podskupina *nomina sacra*:

Iesus Christus → ihs xps
omnipotens → omps

Pomocí znaků zvláštního významu

Ligature

fi

fj

fl

ff

ffi

ffj

ffl

fh

fi

fl

ff

ft

Æ

Œ

ß

æ

œ

ct

st

Th

Zkratky pomocí znaků

P		257	P – P ^{ia}		
	(p) per	VIII		(p) pro	XI f.
	(p) per	XII-XV		(P) Pro	XIII f.
	(p) perticas	X		(p) pro	XII p.
	(p) <i>pertiche</i>	XVI p.		(p) propter	XIV
	(p) pulvis (abbr. med.)	XVI		(p) patet	XV m.
	(p) pulverisare (abbr. med.)	XVI		(p) patent, - patet	XIV-XV
	(p) <i>Postilla</i>	XIV f.		(p) praeest	XIII p.
	(p) prae presbyter, - praepositus	VIII-XV XII		(p ^{ar}) probatur	XIV p.
	(p) prae	XI m.		(p) post	IX
	(p) prae	VIII-X		(p) primus, - post, - psalmus	XIV
	(p) praesentia [bona]	XIII m.		(p ⁹) per conse- quens	XIV f.
	(p) psalmus	XIII		(p ^a) propterea, - pri- ma, - pura	XV p.
	(p) praefatus, - prae- fati, etc.	XVII p.		(p ^a) praeterea	XIV
	(p) pro	VIII		(p ^a) prima, - puta	XII-XIV
	(p) pro (irländ. Schrift)	IX p.		(p ^a) primam	XV
	(p) pro	IX		(p ^{ia}) prima	XV f.

Cappelli online

<https://www.adfontes.uzh.ch/en/ressourcen/abkuerzungen/cappelli-online/characters/up/1>

<https://abbreviations.net/servers.html>

Doporučená literatura

- EBELOVÁ, Ivana: Klíč k novověké paleografii. 3. vydání. Praha: Karolinum, Praha 2019.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; Kašpar, Jaroslav a EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka. Praha: Univerzita Karlova - Karolinum, 2000.
- KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1.-2. sv. 3. vyd. Praha: SPN, 1987.
- PÁTKOVÁ, Hana: Česká středověká paleografie. České Budějovice: Veduta, 2008.
- ŠEBÁNEK, Jindřich: Základy pomocných věd historických. I. Latinská paleografie. 2. vyd. Praha: SPN, 1971.